

DVIJE PREROMANIČKE CRKVE U TROGIRU

CVITO FISKOVIĆ

Arhivski podaci o oblicima i o izgledu naših građevinskih spomenika ranog srednjeg vijeka vrlo su rijetki. Pojedine preromaničke i ranoromaničke crkvice jednako kao i romaničke kuće, kule i samostani, njihovi položaji i mjesta, događaji uz njih povezani, pa ponekad i njihove nadogradnje često su spomenuti u našim arhivskim dokumentima, spisi službenih biskupskih pohoda nabrajaju u XVII i XVIII stoljeću namještaj i predmete u crkvama, poneki pisac opisuje i izgled i oblik istaknutijih zgrada, a i nekoliko građevinskih ugovora i računa otkrivaju im pojedine dijelove, ali o oblicima i o veličini pojedinih zgrada teško je stvoriti jedinstvenu sliku.

Ipak su sve te vijesti pored arheoloških istraživanja i stilskih ispitivanja, s kojima ih treba uskladiti, često dragocjene, jer su mnogi spomenici značajni u razvoju našeg graditeljstva, osobito onog preromaničkog kasnije pregrađivani ili porušeni, pa nam ta arhivska građa bar donekle otkriva najstariji ili raniji izgled pojedine građevine.

Jedan arhivski podatak, nacrt iz XIX stoljeća preromaničke crkvice sv. Mikule na Stagnji u Velom Varošu, koji sam našao u privatnom arhivu, pružio nam je uvid u izgled njene srušene kupole i dozvolio tačnu rekonstrukciju.¹⁾ Drugi pak arhivski podaci, koje sam također nedavno objavio, dokazali su da je preromanički ili ranoromanički zvonik vrh antičkog hrama Dioklecijanove palače u Splitu doista postojao i tim su pale sumnje u Casas-Lavalléeov bakrorez tog srušenog zvonika.²⁾

¹⁾ C. Fisković, Istraživanja u srednjovjekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu. Historijski zbornik II. Zagreb 1949.

²⁾ Ibidem str. 217; Isti, Romaničke kuće u Splitu i Trogiru. Starohrvatska prosvjeta serija III sv. II str. 149, bilješka 53. Zagreb 1952; Isti, O splitskom književniku Jurju Dragišiću De Caris str. 11, 12, 27. Split 1962. Zvonik na Casas-Lavallée-ovom bakrorezu ima osobito za preromaniku i ranu romaniku neobično plitki krov od crijepova, pa stoga treba naglasiti, da to nije njegov prvotni oblik, već onaj piramidalni koji je naslikao Jerolim Santacroce godine 1549. u svom modelu Splita

Treći su pak otkrili šesteroapsidni oblik preromaničke crkve sv. Marije na glavnom trogirskom trgu.³⁾

Ovdje ću te arhivske dokaze upotpuniti s još nekoliko dosada nepoznatih i neprimijećenih arhivskih vijesti, koje otkrivaju oblik dvaju istaknutih trogirskih preromaničkih spomenika, poznate i često spominjane, ali, nažalost, još uvijek sasma neproučene crkvice sv. Martina i potpuno nestale crkvice sv. Stjepana sred najstarijeg dijela grada.

U Garanjin-Fanfonijskoj knjižnici, u kojoj se konačno zauzimanjem Historijskog arhiva u Splitu i Trogirskog Društva za zaštitu spomenika, konačno uređuju arhivalije rukopisi i knjige, pregledao sam bezimeni rukopis pisan u drugoj polovici XVIII stoljeća koji nosi naslov »Chiesa di Traù« Značajnije vijesti o trogirskoj stolnoj crkvi iz tog rukopisa već sam objavio⁴⁾, ali ni onda ni sada nisam mogao utvrditi tko je njegov autor, koji se inače u mnogočemu podudara s pisanjem o trogirskim crkvicama i njihovim opisom u djelu »Storia di Traù« Pavla Andreisa.

Slijedeći svog sugrađanina Ivana Lucića, koji je svoje pisanje osnivao na proučavanju arhivske građe i ovaj pisac koristi pisane dokumente, te je njegov tekst uglavnom vjerodostojan. On često opetuje, pa i navodi Lucića, a po stilu i po sadržaju vrlo je blizak Andreisu. Očito se vidi da je prepisujući njegov tekst upotpunjavao i spremao se u XVIII stoljeću da napiše opširniji prikaz i opis trogirskih crkava, koji nije dospio konačno srediti.

U svom prvom opisu, koji je nakon ponovnog prijepisa prekrivio crtom pera, i u svom konačnom tekstu ovako opisuje preromaničku crkvicu posvećenu nekoć sv. Martinu, a zatim sv. Barbari:

S. Martino

La chiesa di S. Martino posta presso la loggia della piazza è di struttura antichissima, fabbricata alla greca in volto a tre navi,

na poliptihu u franjevačkoj crkvi na Poljudu (Lj. Karaman, Najstarija slika grada Splita. Novo doba, Split 25. XII 1936).

Ta piramida je valjda uklonjena pri De Carisovu popravku ovog zvonika iz XVII stoljeća pa su zatim Cassas i Lavalée našli »zvonik pokriven lošim krovom od crijepova« koji je bio sasvim nizak.

Da doista taj dvokatni zvonik s biforama predstavlja zvonik nad malim hramom Dioklecijanove palače, potvrđuje mjesto gdje je naslikan. Tu bi doduše mogao da se vidi i zvonik sv. Arnira i Eufemije, ali to je nemoguće, jer taj nije bio još sagrađen ni krajem XVII stoljeća, budući da je opatica Jerolima (Comuli?) pisala oko 1703—1708. u jednoj molbi općini tražeći pomoć, a napominjući »gl' aggravij presenti del nostro monastero... il di cui campanile resta in perfetto per l'insufficienza.«

Stampa della città di Spalato (Zbirka tiskanih dokumenata iz XVIII stoljeća str. 73, 76—77).
Arheološki muzej u Splitu.

³⁾ C. Fisković, Firentinčev Sebastijan u Trogiru. Zbornik za umjetnostno zgodovino N. V. Letnik V/VI str. 370—374. Laureae F. Stele. Ljubljana 1959.

⁴⁾ C. Fisković, Opis trogirске katedrale iz XVIII stoljeća, str. 59, 61—64. Split 1940.

et il suo campanile in mezzo in luogo della cuppola; di questa esiste memoria dell' anno 1294. Hà tre altari, et ora è governata da Bombardieri con cessione del capitolo e clero, avendo trasportato l' altare di S. Barbara, per essere la sua chiesa convertita in pubblica munizione, come si è detto qui di sopra.

Era prima di ius patronato della famiglia Machinastori, leggendosi del 1267, a 3 dicembre in concordato del rettore di detta chiesa e beneficio semplice dotato di sette stabili presentamente collato nella menza capitolare con altri beneficij per concessione di Gregorio XIII con bolla del 1582. 15. marzo.

Odatle se jasno vidi da je crkvice sv. Martina imala iznad sredine svoga krova zvonik mjesto kupole.

Postojanje toga zvonika s jednim zvonom potvrđuje i trogirski biskup Didak Manola, čiji je službeni izvještaj i opis njegova biskupskog pohoda sačuvan, a i poznat zbog dragocjenih povijesnih podataka njegove biskupije, koje je njegov tajnik Marko Perojević, povodeći se i ovdje u službenom crkvenom zapisu za povjesničarom Ivanom Lucićem, crpio iz arhivskih spisa.⁵⁾ Perojević je, dakle, na Manolin poticaj ovaj spis službenog pohoda učinio značajnim povjesnim izvorom za trogirski kraj. On je zabilježio nakon pregleda crkve sv. Martina 6. kolovoza 1756. godine, da je Manola »hanc ecclesiam vidit antiquissimam ut ex ipsius structura est colligendum unamque de illis tribus quae post desolationem civitatis erecta fuit«.

On usput spominje samo dva od njegovih južnih stupova, među koja je bio smješten oltar sv. Barbare prenesen iz njene crkve izvan gradskih zidina srušene zbog njenog pretvaranja u barutanu. Po tom oltaru crkva sv. Martina preuzela je ime sv. Barbare.

Verum cum et haec ecclesia, necessitate belli cogente, circa annum 1650 conversa fuerit in profanum usum, pro asservanda nitrata, ac sulphurea pulvere, aliisque bellicis instrumentis, ex tunc ipsi confratres trastulerunt dictum altare in haec ecclesia, et in meridionali latere, infra duas columnas in conspectu illius sanctae Luciae, et Appoloniae locaverunt.

Perojević spominje i njen zvonik: Campana supra turri campanaria.⁶⁾

Očito je, dakle, osobito iz riječi pisca Garanjin-Fanfongjina rukopisa, da je baziličica sv. Martina imala iznad sredine svoje srednje lađe zvonik u obliku malog tornja koji je vjerojatno sličio onima preromaničkim u Splitu na crkvi Gospe od Zvonika⁷⁾, na

⁵⁾ Ibidem.

⁶⁾ Prima visitatio generalis civitatis et diocesis illustrissimi et reverendissimi domini domini Didaci Manola episcopi traguriensis de anno 1756. Trogirski biskupski arhiv u Nadbiskupskom arhivu u Splitu.

⁷⁾ V. sl. C. M. Iveković, Dalmatiens Architektur und Plastik, tabla 225. Wien.

Pleterni ulomak nađen u ruševinama crkve u Sudanijelu kod Segeta

krovu antičkog hrama Dioklecijanove palače⁸⁾ ili vrh crkvice sv. Mikule na Stagnji sred Velog Varoša podignutim u XI—XII stoljeću.⁹⁾

Upravo zbog toga središnji travej njenog svoda nije pri njenom popravku oko 1930. godine bio ispunjen kamenom ili sedrom, već naknadno pokriven crijepovima. Svod tog traveja nije dakle pao niti je skinut, već se produžavao u zvonik. Tim se izrazita unutrašnjost trobrodne bazilice još više povećavala i uprkos svojim malim omjerima djelovala monumentalnije, jer joj stremljenje u vis bijaše još više naglašeno, a njen vanjski izgled se jače isticao, dok je još u ranom srednjem vijeku prije zidanja gotičko-renesansne lože bila vidljiva na središnjem trogirskom trgu.

⁸⁾ V. sl. C. Fisković, O splitskom književniku Jurju Dragišiću, sl. na str. 13.

⁹⁾ V. sl. C. Fisković, Istraživanja u srednjovjekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu.

Taj njezin razvijeni oblik sa zvonikom nije se dosada spominjalo u naučnoj literaturi, iako je već spomenut u Andreisovoj »Povijesti Trogira« koju je 1908. godine u cjelini objavio Marko Perojević. Pouzdani trogirski povjesničar ovako opisuje sv. Martina: »La chiesa di S. Martino posta vicino alla loggia della piazza è di struttura antichissima fabbricata alla greca in volto a tre navi ed hà nel mezzo il suo campanile che fa l'ufficio di cuba«. ¹⁰⁾

Prema svemu tome se može doista tvrditi da je trogirska crkvice sv. Martina spadala među one veoma rijetke preromaničke crkvice sa zvonikom sred svoda. Taj njen istaknuti građevinski naglasak je vjerojatno stilski povezan s već spomenutim preromaničkim ili romaničkim splitskim zvoncima, te nam još jednom pokazuje međusobnu stilsku povezanost dalmatinskih primorskih spomenika XI—XII stoljeća.

Crkvice je već u prvoj polovici XVII stoljeća bila trošna, pa je trogirski biskup Pace Giordano spomenuo 1636. godine u spisu svog biskupskog pohoda: »Ecclesia egeret aliqua reparatione sed non adsunt qui sumptus faciant de presente«. Ali taj se popravak nije izvršio ni nakon nekoliko njegovih pohoda, pa je i 1647. godine opet utvrdio: »Ecclesia eget incrustatione, sed ab eandem paupertatem et propter bella ingruentia non est spes restaurationis«. ¹¹⁾

U XIX stoljeću je bila potpuno napuštena ¹²⁾ i tada je vjerojatno porušen njen zvonik, kojemu nisu zapaženi ni nađeni tragovi pri njenoj obnovi ¹³⁾, ali nije isključeno da ih se sada, kada se zna da je postojao, pri pažljivijem ispitivanju ipak otkrije. Skidanje trošne kupole inače nije izuzetno, uklonjena je i sa preromaničke crkvice sv. Nikole na Koločepu.

Dok je crkva sv. Martina ipak sačuvana gotovo u cjelini osim njenog zvonika, o drugoj trobrodnoj crkvi, koja je bila u njenoj blizini posvećena prvomučeniku Stjepanu, danas je jedva ostao spomen. Potpuno je srušena, a jer joj oblik bijaše nepoznat, nije ni spomenuta u povijesti našeg graditeljstva.

O njoj pisac spomenutog rukopisa »Chiesa di Traù« piše najprije u konceptu koji je prekrizio per-om nakon konačne upotrebe:

S. Stefano

La chiesa di S. (prekriženo primamente) antic (prekriženo his-sima) amente detta di Plantero pure di struttura antichissima, (pre-

¹⁰⁾ P. Andreis, Storia della città di Traù, str. 307. Split 1908.

¹¹⁾ Visite Pace Giordano, uvezane u sv. 10 trogirskog biskupskog arhiva u Nadbiskupskom arhivu u Splitu.

Značajno je da je taj učenik Veronežanin primijetio i onda, u baroknom vremenu, ljepotu šesteroapsidne preromaničke crkve sv. Marije na glavnom trogirskom trgu, o kojoj piše:

Die Lune 11 mensis martij 1641

S. Maria di Platea... ecclesia est egregiae structurae et formae circularis sed intrinsecus eget incrustatione et tectu separatione.

¹²⁾ I. Delalle, Trogir. Vodič, str. 42, 57. Split 1936.

¹³⁾ Lj. Karaman, Živa starina, str. 98, 100. Zagreb 1943.

križeno ha due altari il maggiore dedi) à volto, sostenuto da quattro colonne. Ha due altari il maggiore dedicato al detto santo, l'altro alla gloriosa Vergine Maria di Loreto, fù dotata di due stabili annessi alla mensa capitolare come di sopra, per la sua vetustà fù desfatta dal capitolo e clero, ed eretta à nuovo come presentamente si vede con non poca spesa nel 1769. Una delle colonne, che era di marmo greco fù impiegata sotto l'orchestra di marmo dell'organo nuovo fatto nella chiesa cattedrale del 17... dalla parte di bora. Sa strane je pak nadodao: La pala della Beata Vergine Maria di Loreto in S. Stefano valeva due cekini d'oro, e soldi dieci di bona.

Zatim je u konačnom prijepisu ovako sredio svoj tekst:

San Steffano

La chiesa di S. Steffano anticamente detta di Plantero, pure di struttura greca, antichissima, a volto, sostenuto da quattro colonne, ha due altari, il maggiore dedicato al detto santo, et il laterale alla Madonna di Loreto, fù dotata da due stabili annessi alla mensa capitolare, come di sopra da Gregorio XIII per la sua vetustà fù desfatta dal 1769 et eretta di nuovo a spese del capitolo e clero come presentamente si vede. Una delle colonne, che era di marmo greco fù donata dalli canonici e sacerdoti onde impiegarla sotto l'orchestra del nuovo organo della cattedrale et è quella che è dalla parte di bora. La pala antica dell'altare per esser stata lacera fù fatta levare, e rimessa la nuova fatta venir da Venezia nel 1777 con spesa di zecchini numero 2 e soldi dieci buona valuta.¹⁴⁾

Slično je opisao izgled i raspored njene unutrašnjosti i Perojević u već spomenutom spisu Manolina biskupskog pohoda 6. kolovoza 1756. god.

Ecclesia haec quamvis angusta est antiquissima, com triplici concamerato super quatuor columnis innixo. Manifestum minatur praecipium propter multas ruinas in ipso concamerato, columnasque è loco motas, ideo, ne fideles sub ruinis opprimantur illustrissimus et reverendissimus dominus episcopus ipsam interdixit, instituit que nè in ipsa imposterum celebrari possit usquedum vel reedificata, vel perfectè restaurata fuerit.

Spomenuo je još u tom spisu dva građevinska dijela te crkvice i to:

Una pileta d'oglio, di capacità d'un secchio in circa, incavata in una colonna, incastrata in muro.

Una campana sul campanile.

Prema tome oba pisca jasno svjedoče da je crkva bila presvođena i da joj svod podržavahu četiri stupa, pače Manolin tajnik Perojević piše da joj je svod bio razdijeljen u tri dijela, da je crkvice bila uska i imala svoj zvonik.

¹⁴⁾ Rukopis još nema broja u popisu Garanjin-Fanfongjine knjižnice, ali se nalazi među rukopisima.

Prema svemu tome se može smatrati da je doista bila preromanička jer pisac Garanjin-Fanfonjina rukopisa piše, da je, kao i crkvice sv. Martina, »pure di struttura greca«, a tako i on i Andreis pišu i za crkvicu sv. Martina.¹⁵⁾ Očito je da njihova riječ »grčki« označava istočnjački, bizantinski stil, a takvim su oni smatrali preromanički način građenja.¹⁶⁾

Obojica, jednako kao i Manolin tajnik, pišu da je prastara. Prirodno je stoga da se u toku XVII i XVIII stoljeća sve više spominje njena trošnost. Inače se, kao i ostale preromaničke crkvice, spominje u mnogim trogirskim dokumentima tek sredinom XIII stoljeća¹⁷⁾, skupa sa svojim dvorištem.¹⁸⁾ Ivan Lucić piše, da je imala početkom XIV stoljeća nadimak »di Planthero«¹⁹⁾, a Pavle Andreis to opetuje.²⁰⁾ Crkvice je, dakle, možda sličila preromaničkoj crkvici sv. Mikule na Stagnji sred splitskog Velog Varoša²¹⁾ ili sv. Lovri²²⁾ ili sv. Nedjelji u Zadru²³⁾, kojima uglavnom četiri stupa drže svodove. Nije isključeno da je imala i još jedan, peti stup ili polustup uzidan u zidu u kojemu je bila udubena kamenica za ulje.

Po svoj prilici izgleda, da je imala prvotno nad sredinom svoda izduženu kupolu u obliku preromaničkog zvonika, koji joj spominje Marko Perojević. On doduše nije napisao da je to bila »turris campanaria« kao kod opisa sv. Martina, ali taj izraz upotrebljava on

¹⁵⁾ O. c.

¹⁶⁾ Andreis stoga i nazivlje mnoge preromaničke iznad Kaštela ili seoske romaničke crkve u Mitlu ili na otočiću Arhandelu, građene ponajviše rustično, da su »fabbricate alla greca« »di struttura greca«, a za sv. Jurja u Žestinju da je »fabbrica antichissima costrutta da Greci« o.c. 290, 326, 328, 329. Očito je dakle naziv »grčka crkva« za mnogu seosku crkvicu, koji je u narodu bio osobito uobičajen u prošlom stoljeću, a i danas ga se čuje, nastao već u XVII stoljeću. Isti naziv je bio uobičajen i za bizantinske, italobizantinske, romaničke i gotičke ikone poliptihe i raspela domaće škole XIII do XV stoljeća. Tako npr. Manola nazivlje veliki naslikani gotički križ u stolnoj crkvi iz kraja XV stoljeća »opus graecus« (C. Fisković, Opis trogirске katedrale iz XVIII stoljeća str. 56, 64), a na oltaru Marijina začea u crkvi benediktinki sv. Nikole spominje 15. srpnja 1756. godine ikonu italobizantinske škole koja se i danas na njemu nalazi:

Super altare hoc cernitur devota imago Beatae Mariae Virginis in chrystallo inclusa, quod tamen in uno angulorum est fracta. Traditur haec pia imago, graecis coloribus depicta, propter invasione Turcarum tempore cruentis belli rure Blisna ex partibus montanis delata fuisse et in hac ecclesia collocata.

Time nam ujedno otkriva da je italobizantinskih ikona bilo ranije i u zagorskim crkvama, gdje su danas veoma rijetke, jer su zamijenjene slikama na platnu.

¹⁷⁾ M. Barada, Trogirski spomenici I/I, str. 51, 202. Zagreb 1948; Isti, Trogirski spomenici I/II, str. 74, 182, 223, 310, 330. Zagreb 1950.

¹⁸⁾ Ibidem I/II str. 182.

¹⁹⁾ I. Lucio, Memorie storiche di Tragurio, str. 161, 493. Venecija 1674.

²⁰⁾ O.c., str. 56, 307.

²¹⁾ V. sl. C. Fisković, Istraživanje u srednjovjekovnoj crkvi sv. Nikole u Splitu.

²²⁾ V. sl. Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, tabla I/XVI, sl. 11.

²³⁾ V. sl. Ibid. tabla I/XVII sl. 10.

i za običnu preslicu vrh pročelja npr. na čiovskoj crkvi sv. Jakova (turrim campanariam), na crkvi Svih Svetih u gradu (Specialem etiam habet campanam cum sua parva turre campanaria), na crkvi sv. Mihajla u selu Mitlu (de campanulam in turre campanaria) i na župskoj crkvi u Drveniku (vidit quod de anno 1730 et 31 constructa fuit turris campanaria a parte posteriori quae antea supra tribus columnis stabat a parte anteriori supra portam medij ingressus), na crkvi sv. Nikole (habet parvam campanariam turrim cum sua campana correspondente) i Gospe od Orihovice na istom otoku (habet turrim campanariam cum mediocri campana).

Prema tome, iako ponekad nazivlje preslicu i »campanile« npr. na župnoj crkvi sagrađenoj 1714. godine u Kaštel-Starome kraj Splita i u ostalim mjestima, ipak, upravo jer naziv »turris campanaria« upotrebljava ponajviše za običnu pa i malu preslicu, zvonik srušenog sv. Stjepana koji nazivlje »campanile« mogao je biti izdužena preromanička kupola poduprta s četiri stupa, a ne preslica vrh pročelja, tim više što povjesničar Pavao Andreis također u navedenom odlomku o sv. Martinu toranj vrh njegova krova zove »campanile«.

Splitski nadbiskupi također preromanički ili ranoromanički zvonik hrama Dioklecijanove palače zovu u XVII i XVIII stoljeću i »turris campanaria« i »campanile«. ²⁴⁾

Nije stoga isključeno, da su upravo zato u unutrašnjosti crkvice sv. Stjepana bila podignuta četiri stupa, da podupiru ne samo težinu svoda već i zvonika. Stoga je svod crkvice, koja je prema pisanju Manolina tajnika bila uska, bio razdijeljen u tri dijela, da skupa sa stupovima lakše podnese teret zvonika odnosno kupole. Možda su se stupovi upravo pod pritiskom te izdužene kupole u XVIII stoljeću i bili nagnuli (columnasque e loco motas).

Ali i bez obzira na te pretpostavke, prema sačuvanim opisima može se odsada crkvicu sv. Stjepana ubrojiti među preromaničke ili ranoromaničke crkve na tri broda natkrite trima svodovima koje podržavaju obli svodovi.

Već je početkom XVII stoljeća bila trošna pa je trogirski biskup Pace Giordano u odredbama svojih biskupskih pohoda naredio nekoliko puta da se obnovi:

(21 martij 1637)

Visitavit ecclesiam aliqua reparatione indigentem et ordinavit reparari.

(11 martij 1642)

Ecclesia indiget aliquali reparatione, et in praesentibus visitationibus pluries iam ordinatum fuit reparari sed nullus curat esequi.

²⁴⁾ C. Fisković, O splitskom književniku Jurju Dragišiću De Caris, str. 12, 27, bilješka 32, 33.

(8 aprilis 1645)

Ecclesia indiget aliquali reparatione de qua toties ordinatum fuit provideri pro ut ad presens factum est.

(11 aprilis 1647)

Ecclesia indiget reparatione, sed quamvis frequenter ordinata fuerit, adhuc tam esecutioni demandata non fuit propter tenuitatem.²⁵⁾

To uzaludno Giordanovo traženje da se crkvice obnovi pokazuje ujedno i bijedu i nemoćnost ili nehaj onoga vremena, da spasi svoje sitne, ali značajne ranosrednjovjekovne spomenike.

Upravo zbog toga što nitko nije htio da je popravi uprkos biskupskim odredbama, Manola je zabranio 1756. godine, da se u njoj vrše crkveni odredi.

Konačno je 1769. godine potpuno srušena zbog trošnosti i zatim iznova sagradena vjerojatno u jednostavnim kasnobaroknim oblicima onog vremena. Njeni stupovi, koji su činili bitni dio unutrašnjeg srednjovjekovnog rasporeda, su uklonjeni i jedan mramorni je prerađen i izglačan, te tim vjerojatno istanjen, pa upotrebljen te iste godine za jednog od dvaju nosača kasnobarokne pijevnice trogirске stolne crkve. Tu vijest pisca nedovršenog rukopisa »Le Chiese di Traù« može se upotpuniti drugim arhivskim podatkom, da su upravo tih godina 1769.—1770. podigli pijevnicu uz suradnju graditelja Ignjata Macanovića²⁶⁾, a i pisanjem Vicka Celio-Cege, da je za izradbu njenih stupova isplaćena izvjesna svota prema ugovoru od 7. siječnja 1768. godine s mletačkim kiparom i graditeljem Cavalieriem²⁷⁾, koji je doista tih godina radio, kako potvrđuju i ostali arhivski dokumenti, ne samo na ovoj pijevnici, već i na ostalim spomenicima u Trogiru i okolici.²⁸⁾ -

Visoku pijevnicu s reljefnim stuco ukrasima još podržavaju dva vitka i okrugla stupa, onaj sjeverni, koji prema navedenom pisanju potiče iz srušene crkve sv. Stjepana, razlikuje se ponešto od južnog vrstom tog mramora, a ima na sebi zakrpljene i ispuunjene rupice neke ranije upotrebe. Očito je, da su ga pri trećoj namjeni stanjili i vješto izbrusili, te danas, da nema arhivskih podataka, ne bi u njemu nitko prepoznao antički stup prenesen vjerojatno sa neke rimske solinske građevine i upotrebljen najprije u preromaničkoj crkvi, a zatim na pijevnici barokno-rokoko stila. Ali u dalmatinskom srednjovjekovnom, a i kasnijem siromaštvu ta

²⁵⁾ O.c.

²⁶⁾ C. Fisković, Ignacije Macanović i njegov krug. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9, str. 256, 257. Split 1955.

²⁷⁾ V. Celio-Cega, La chiesa di Traù, str. 18, Split 1855.

²⁸⁾ C. Fisković, Ignacije Macanović, str. 255.

upotreba antičkih građevinskih dijelova u novijim građevinama je bila česta.

Stup je visok 2,43 m pa sudeći po tome crkvice sv. Stjepana je bila vitka i stremila u visinu možda, poput one sv. Martina koja joj bijaše u susjedstvu, te se s njom natjecala da oživi obris srednjovjekovnog gradića, koji je volio i tada kao i kasnije, da se istakne na svom niskom položaju okomicama svojih zvonika i to kao i Split u središtu grada.

Njen tloris će se možda naći pod tvrdim pločnikom novog trga, koji je raširen 1922. godine i čvrste kamene kuće, koju je sazidao na njemu 1928. godine trogirski trgovac Frane Pavlov Kalebota uništivši tom nametljivom zgradom nesamo tragove srednjovjekovnog spomenika, već i oštetivši usklađenu sredinu starog zbijenog grada, kojemu čedno mjerilo ne podnosi glomazne zgrade.

Tragajući za ostacima te crkvice, mogao sam doznati od najstarijih Trogirana, da se dizala na mjestu sjeveroistočnog dijela Kalebotine kuće²⁹⁾, da bijaše pod drevnom crkvenom pravilu sagrađena u smjeru istoka i zapada uz današnju Ulicu A. Buble, te da joj je na južnom zidu bio polukružni veliki prozor, očito iz dobe njene potpune barokne pregradnje.³⁰⁾

Predaja o njenom položaju slaže se potpuno s pisanim dokumentima. Iz svih biskupskih pohoda vidi se da je bila blizu sv. Martina³¹⁾, a biskup Giordano 1645. izričito veli nakon što je pregledao tu crkvicu, da je istog dana »succesivè venum est ad ecclesiam S. Stephani protomartiris brevis spacio distantem«. To treba istaknuti, da se ovu crkvu ne bi zamijenilo s onom sv. Stjepana u trogirskom polju, od koje polukružna apsida na istočnoj strani i južni zid svojim sitnim kamenjem, upotrebom antičke opeke i gustom žbukom svjedoče, da je srednjovjekovna, pa možda i ranoromanička. Pismeni dokumenti XIII stoljeća spominju je u polju kraj putova³²⁾, kojima se na raskršću i danas vide njene ruševine, koje bi trebalo istražiti.

Oltarna slika srušene crkve sv. Stjepana u gradu »Kamenovanje prvomučenika Stjepana« prenesena je u sakristiju stolne crkve, gdje se i danas nalazi. Na njoj je prikazano kamenovanje litobolita u prvom planu, skup židovskih svećenika koji ga osudiše zbog uvrede Mojsije u drugom, a Krist sa svecima na nebu koji se poja-

²⁹⁾ Njegov položaj je zabilježio i očevidac I. Dellale, o. c. str. 62.

³⁰⁾ Prozori u obliku polumjeseca počeli su inače u Trogiru da se rastvaraju i u doba renesanse, na primjer na sjevernom zidu crkve sv. Nikole.

³¹⁾ Biskup Josip Caccia je također obišao u svom biskupskom pohodu 1732. godine poslije crkvice sv. Martina i sv. Marije de Platea. Visittatio prima dioecisana illustrissimi ac reverendissimi domini D. F. Josephi Caccia episcopi Traguriensi etc. Trogirski biskupski arhiv u Nadbiskupskom arhivu u Splitu.

³²⁾ M. Barada, o. c. I/II, str. 208, 209.

-zvezdastim i platinastim. Najveći broj malih likova i žarkim bojama odava mletačko slikarstvo druge polovice XVIII stoljeća. To je gotovo jedina uspomena na ovu crkvicu koja upotpunjava tipologiju naših preromaničkih spomenika, a skupa sa zvonikom sv. Martina proširuje raznolikost njihovih slobodnih oblika.

Ali ne samo te dvije crkvice, već i mnoge od njih, koje su bile pregrađene unutar grada Trogira i po njegovoj okolici, trebalo bi istražiti, tako npr. crkvu benediktinki sv. Nikole nekoć sv. Dujma koja se spominje u XI stoljeću, a u pločniku joj se vidi ulomak preromaničkog pletera i visoko na sjevernom zidu ranoromanički reljef, crkvu Gospe od Karmena koja se spominje u XIII stoljeću³³⁾, a o kojoj Manolin tajnik Perojević pored ostalog piše:

Ecclesia haec Santa Maria de burgo antiquitus nuncupata . . . erat parva quedam et angusta ecclesia . . . cumque ecclesia haec propter suas angustias in pessimo esset etiam statu illius suppanus et procurator humillime insteterunt coram illustrissimo et reverendissimo domino Antonio Guido episcopo tempore suae sacrae visitationis ejusdem ecclesiae peracte die 19 decembris 1600, ut ecclesia ipsius concedatur cum facultate propriis sumptibus ejusdem ampliande et reaedificande ostendentes situm quem intra ambitus ecclesiae meditantur recludere . . . Confrates igitur optento hoc decreto demolita veteri angusta ecclesia Beatae Mariae Virginis de Burgo, novam ampliorem prout modo cernitur construxerunt.

O njoj također i pisac Garanjin-Fanfonjina rukopisa piše:

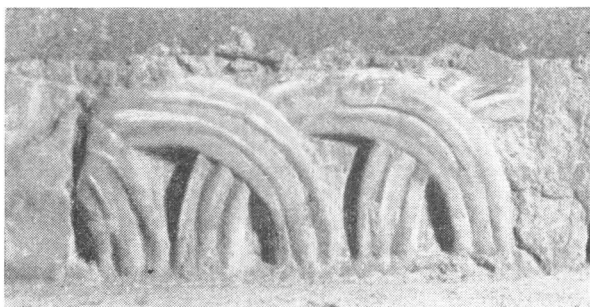
»La chiesa della Madonna di Cittavecchia ora detta di Carmeni dedicata alla sua Natività era molto angusta e da Domenico Minio conte con sua terminazione di 11 settembre 1600 fù permesso di poterla allargare fabbricandola di nuovo con il campanile e fù perfezionata 1618«.

Posebno bi pak trebalo istražiti crkvicu u Sudanilu u Segetu, o kojoj sam već pisao u »Segetskim spomenicima« i u kojoj sam nedavno našao pleterni ulomak koji ovdje objelodanjujem.

³³⁾ Ibid. str. 42. Romanički tragovi u crkvi nisu uočljivi radi njene temeljite pregradnje. Među starijim umjetninama u njoj treba istaći reljef iz XIV stoljeća na njenom pročelju (C. Fisković, *Drvena gotička skulptura u Trogiru*, str. 107, sl. 18, Zagreb 1942.), gotičko naslikano raspelo s raspetim Kristom i uobičajenim likovima Marije, arhanđela Mihajla i Ivana na raširenim krakovima, te sa slikanom crvenom pozadinom. Pod pjevalištem je kameni stup s gotičkom glavicom, a od novih umjetnina ističe se slika glavnog oltara s Gospom od Karmena u skupu anđela nad grupom svetaca iznad čistilišta, na kojoj je potpis poznatog slikara Konstantina Zane iz Retima:

OPUS COSTANTINI ZANE
RETHYMNENSIS · MDCLVIII.

Tim crkvama, a i mnogim ostalim koje se spominju u srednjem vijeku, tlorisi vjerojatno nisu nestali pri kasnijim pregradnjama, pa bi svaki njihov popravak ili preinaku trebalo upotrebiti za ispitivanje njihovih ostataka, koji bi upotpunili bogatu baštinu preromaničkih i ranoromaničkih ulomaka koji su se našli i kojima još nije određeno porijeklo u Trogiru i u okolici, a smješteni su u trogirskom lapidariju.

Pleterni ulomak iz crkve trogirskih benediktinki sv. Dujma (sada sv. Nikole)

DEUX EGLISES PREROMANES A TROGIR

CVITO FISKOVIĆ

Un grand nombre de petites églises préromanes de Dalmatie, du IXe au XIIe siècles, ont été complètement détruites lors des invasions tatares au XIIIe s. et des conflits entre Turcs et Vénitiens qui eurent lieu au cours des XVIIe et XVIIIe s.; beaucoup — surtout celles situées à l'intérieur des villes médiévales — ont souffert lors de leur transformation en styles ultérieurs, ou par suite de la construction des villes médiévales dalmates.

Les archéologues de Dalmatie en ont découvert plusieurs plans différents, de même que des documents d'archives, de vieux dessins; les écrits d'anciens chroniqueurs et les comptes-rendus officiels de visites d'évêques dalmates mentionnent quelquefois leur forme la plus ancienne.

L'auteur publie les rapports d'archives de la visite officielle des évêques de Trogir et ceux de chroniqueurs des XVIIe et XVIIIe s. d'après lesquels on découvre que la petite basilique à trois nefs du XIe s. construite en style préroman — et dédiée à Saint Martin — au centre de la ville de Trogir, avait un clocher au milieu de sa voûte, semblable à ceux en forme de coupole allongée des églises préromanes de la ville de Split.

Ces mêmes documents d'archives révèlent aussi qu'il existait à Trogir une autre petite église préromane dédiée à Saint Etienne Martyr, qui fut détruite au XVIIIe s. Elle avait la forme d'une petite basilique à trois nefs; quatre colonnes y soutenaient trois voûtes semi-sphériques, au-dessus desquelles se trouvait probablement un clocher en forme de coupole allongée.

Ces données d'archives complètent la typologie des monuments préromans en Dalmatie.